

sociologická práce vědomě zaangażovaná, koncipovaná ze zorného úhlu socialismu a jeho soudobých problémů. Zpracovává tematiku dosud neznámou v naší sociologické literatuře (sociologie politického chování individua v kolektivu) a zprostředkovává tak poznání nejnovejších prací tohoto druhu, jichž výsledky přijímá kriticky a neaplikuje je mechanicky na odlišnou společenskou strukturu socialistických zemí. Bohatým rejstříkem zahraniční literatury, kterým je kniha doplněna, umožňuje odborníkům orientaci v oboru, jehož literatura v zahraničí ohromně vzrůstá; předností je i to, že Wiatr mohl do své knihy zahrnout ještě odbornou literaturu z roku 1962.

Kritické připomínky možno připojit např. k tomu, že Wiatr při úvahách o sociologii politických postojů nepoužil jako příkladů dat o nástupu fašismu a nacismu. V kapitole o morálce v politické činnosti také šířeji neuvádí vědomou a programovou amoralitu nacistické praxe i „teorie“, lze-li tak vůbec označit konglomerát myšlenkového zmatku a všemožných lží a podvodů celé politické „ideologie“ i praxe nacismu. Je vůbec kupodivu, že sociologové, filosofové, ekonomové i historici ze všech slovanských národů a socialistických států nevěnují dostatečnou, hluboko pronikající a všechny aspekty zahrnující pozornost nacismu a fašismu, ač jsou to hnutí právě pro ně výstražně alarmující, ba smrtelně nebezpečná. I tu je čas od úrovně brožur přejít k vědecky fundované a sociologicky podložené analýze těchto temných a barbarských výbuchů, které zřejmě ještě nepozbyly všech možností recidivy — ani pro 20. století.

Václav Osvald

Pracovní morálka v Jugoslávii

Rudi Supek: Omladina na putu bratrstva: psihosociologija radne akcije (Mládež na cestě k bratrství: psychologie pracovní akce)

Bělehrad, Mladost 1963, str. 348

Autor, Rudi Supek, je profesorem sociální psychologie na Záhřebské universitě. Za druhé světové války žil ve Francii a pracoval ve francouzském podzemním hnutí. Jeho zájmy jsou široké a ve svých knihách pojednává o existencialismu a krásných uměních, i o veřejném mínění a jiných otázkách sociální psychologie. Jeho poslední kniha je Ispitivanje javnog mnjenja (Výzkum veřejného mínění). Recenzent Jiří Kolaja, původem Čechoslovák, který promoval na Masarykově universitě v Chicagu a Cornellu, je nyní mimořádným profesorem sociologie na universitě v Kentucky.

Jako palestinské kibucy, i jugoslávské závodní rady jsou velmi dobře známy sociálním badatelům. Tato kniha pojednává o jiné jugoslávské instituci, která je k závodním radám jen v nepřímém vztahu, totiž o mládežnické akci. V letech 1959—61 se přihlásilo asi 180 000 mladých lidí (z těch bylo 10 % dívek) na asi dvouměsíční brigádu k výstavbě silnice dlouhé 1 500 km. Byl vybrán vzorek 7 918 osob, tj. 4,5 % celkového počtu. Vzorek byl vybrán v 91 brigádách; z každé brigády byla do vzorku pojata polovina osob

hlavně ze středoškoláků a vysokoškoláků, poněvadž dovedou lépe „reagovat“.

Autor se hlavně zajímal o dynamiku sociální koheze pracovní brigády. Supek, dobře obeznámený s americkou sociologií, pojednává o problému na třech úrovních: na úrovni dynamiky skupiny, na úrovni osobních potřeb a na úrovni institucionální. Tato poslední úroveň byla diferencována v autoritářské a demokratické typy vůdcovství. V roce 1958 probíhal program mládežnické akce ještě polovojenským způsobem a největší důraz byl kladen na pracovní výkon. Program byl po výkonnostní stránce splněn, ale za cenu velké neuspokojenosti zúčastněných. Zatímco většina z nich byla při nástupu do práce na silnici plna velkých nadějí, byly jejich zážitky v době jejich odchodu hodnoceny jako neuspokojivé. V roce 1959 byl zaveden demokratický způsob řízení a během dvou měsíců úpadek morálky téměř vymizel. Supek zdůrazňuje, že mohou být, a často jsou, rozdíly mezi potřebami osobnosti a druhými dvěma úrovněmi. Zavedení kategorie motivace mu umožnilo poukázat na nedostatky Homanových tezí o častosti interakce a vzájemného přijímání nebo odmítání. Supek tvrdí, že teze Homanovy lze aplikovat jen na situace, v nichž motivace k interakci na začátku neexistuje. Také domovy zúčastněných byly podrobeny studiu. Šest měsíců po skončení práce ukázaly dotazníky, že negativní hodnocení interpersonálních vztahů vymizelo a že většina jednotlivců opět dosáhla vysoké úrovně pozitivního hodnocení pracovních brigád. Autor dokazuje, že se tu nejedná o návrat k dřívějšímu stanovisku, ale o strukturální změnu, v níž uzrály pozitivní aspekty. Je charakteristické, že největší pokles morálky během pracovní doby vykazovali středoškoláci, menší pokles dospělejší vysokoškoláci. Kromě toho, černohorská brigáda, vyznačující se velkou soudržností, připisovala své zklamání vůdcům stojícím mimo ni, kdežto brigády z jiných jugoslávských republik zaměřovaly svou agresi vůči vlastním členům. Supek pokládá tento rozdíl za výsledek klanové orientace spolu s vysokou soutěživostí hrdých černohorských horalů. Vcelku měla soutěživost, jak se projevovovala v r. 1958 za autoritativního typu vůdcovství, demoralizující vliv na většinu zúčastněných. Během následujících demokratičtějších let byla soutěživost potlačena a v některých případech se dostalo odměny celému táboru, místo určitým vybraným brigádám. Autor, jenž celkem chválí nové demokratické metody, také navrhuje, aby odměňování soutěžících, bude-li nadále zachováno, určovali sami účastníci.

Druhý důležitý problém, který autor studoval, byl stupeň identifikace se sociálními skupinami různé velikosti; Supek jej nazval „sociálním rozpětím“. Jeho data ukazují, že tendence ztotožňovat se s největší jednotkou, tj. lidstvem, je nejsilnější ve věku 21 let, zatímco s rostoucím věkem se objevuje tendence přejít k menším jednotkám. Většina respondentů kladla důraz na bratrství mezi jugoslávskými národy. Když si vzpomeneme

na kruté bratrovražedné srážky mezi různými skupinami za druhé světové války, můžeme pochopit důležitost tématu bratrství a přátelství.

Supkova kniha je důležitá ze tří důvodů, za prvé, studuje jev, který je společensky závažný nejen pro Jugoslávii, ale pro všechny země, řešící problém přizpůsobení mládeže. Za druhé, studuje jevy na velkém vzorku in situ, na rozdíl od obvyklých studií prováděných v mnohem menším měřítku a v laboratorních podmínkách. Za třetí, ve východní Evropě, kde empirický výzkum je dosud osvěžující novotou po letech scholastických marx-leninských debat, je tato kniha skutečně velkým činem.

Má však některé slabé stránky. Největším nedostatkem je, že v jediném svazku se profesor Supek pokusil řešit mnoho problémů, a že svazek sám je očividně zaměřen na několikero okruhy čtenářů. Má některé kapitoly pro širší okruh čtenářů. Technické kapitoly jsou zaplaveny odpověďmi na několik otázek najednou. Recenzentovi není zcela jasné, jak byla realizována diferenciacce mezi všeobecnými kolektivními cíli a cíli skupinovými. Všeobecně řečeno, bylo by bývalo naprospěch, když byla šla více do hloubky, místo aby šla do šířky. Problém motivace, což je na každý způsob obtížně vysvětlitelný jev, by byl mohl být s úspěchem studován celou baterií testů, nikoli jen Likertovou pětibodovou škálou. Je třeba si též všimnout, že dotazníky předané účastníkům půl roku po jejich návratu domů byly dány jen členům některých brigád (asi 40 % všech účastníků v určité kategorii, viz str. 112). Jak mnoho jich nevyplnilo dotazník? Nemohlo se stát, že z většiny respondentů, kteří nebyli zahrnuti, si mnozí zachovali své negativní hodnocení?

Jiří Kolaja

Jan Auerhan: Technika, kvalifikace, vzdělání

Práci s tímto názvem vydalo v r. 1965 NPL v Praze. Autorem je známý pracovník naší ekonomické fronty, jehož dřívější práce dávají čtenáři již při otevření knihy záruku, že se setká se seriózním, široce budovaným a hutně vyjadřovaným přístupem k věci.

Téměř 300stránková nejnovejší práce Auerhanova toto očekávání potvrdí v každé z pěti kapitol. V prvé jde autorovi o vymezení pojmu kvalifikace a analýzu funkce člověka ve výrobním procesu. V druhé o zkoumání změn ve struktuře a kvalifikaci pracovní síly v souvislosti s novou technikou. V dalších kapitolách se snaží o zkoumání dialektiky vývoje tohoto procesu, který bývá zatím často mechanicky hodnocen jako proces „vůbec“, zatímco realita vždy prochází určitými stupni technického rozvoje, který se také konkrétně a leckdy i protichůdně odráží v oblasti pracovních sil. Pátá kapitola pak přináší některé autorovy úvahy o pravděpodobných požadavcích na růst vzdělanosti a jim od-

povídající koncepce dalšího rozvoje školství v naší zemi.

Již tato orientace práce ji činí zajímavou nejen pro ekonomy, nýbrž i pro pedagogy, organizátory a jistě i řadu pracovníků různých společenských věd, včetně sociologů. Z těchto ovšem předně pro ty, kteří se orientují na sociologii práce, průmyslu, podniku a trhu. V této oblasti totiž studium konkrétních profesí, malých pracovních skupin, koncepce řídicí práce v moderních podnicích — z hlediska vlivu vědeckotechnické revoluce — patří k základní problematice. Přirozeně, že i naše další poznámky budou vycházet ze snahy povšimnout si hlavně těch partií práce, které jsou nejvýznamnější pro sociologické pracovníky, a tedy nebudou komentovat řadu velmi zajímavých a závažných, avšak povýte ekonomických aspektů práce. — Co rozumět kvalifikací? Otázka, na první pohled až naivní, prokáže při bližším zamyšlení známou pravdu, že pojmy nejpoužívanější bývají nejméně známé. Autor cituje řadu dosud užívaných definic a prokazuje jejich nedostatečnost. Často tkví v pojetí kvalifikace jako atributu pracovní síly a nikoli práce. Odtud pak závěry, že pracuje-li člověk, manifestuje již tím kvalifikaci, různou jenom co do stupně.

J. Auerhan ukazuje, že již A. Smith správně anticipoval dělení na tři hlavní kategorie dělníků: nekvalifikované, zaškolené a vyučené. Po analýze Marxovy koncepce práce jednoduché a složité ukazuje, že řešení věci musí vycházet z Marxovy teorie dvojaké povahy práce. Kvalifikace jistě může být vymezena jako souhrn znalostí, dovedností a zkušeností, které byly získány procesem odborné přípravy (za určitou dobu, již lze i měřit její kvantitu) a jež jsou vyžadovány ke konání určité práce. Ale jde o sociální kategorii, což prakticky znamená, že musí být společensky potřebná a jako taková i uznávaná: přechod na jinou práci činí z kvalifikace nekvalifikaci. Lze tedy říci, že kvalifikovaná není pracovní síla společnosti ve svém úhrnu, nýbrž jen ta, která prošla odbornou přípravou. Všeobecné školské vzdělání je přípravou prosté, tedy právě nekvalifikované pracovní síly. Kategorie „kvalifikace“ však zahrnuje speciální přípravu k povolání, nikoli např. znalosti, které si člověk vytváří ze své záliby. A délka této kvalifikace je i její mírou.

Autorova vymezení jsou nesporně krokem vpřed ve vymezení této složité reality. Můžeme mít výhrady k přesnosti měřítka kvantitativně určujícího kvalifikaci (délka přípravy), podle níž kategorizuje pracovníky do šesti skupin, od nekvalifikovaných až po ty s vědeckým vzděláním (které není totožné s postgraduálním, dokonce ani v rozsahu mnoha semestrů) — autor však zřejmě cítí možnost řady výkladů právě v této sféře a proto uvádí řadu i praktických argumentů pro tuto kategorizaci (např. problém mezinárodní srovnatelnosti), které jistě mají svou váhu.

Jak formuje automatizace „souhrnného dělníka společnosti“ (Marx)? Jak ovlivňují pro-

cesy automatizace vývoj pracovní síly? O tomto problému byla napsána široká literatura se zdaleka ne vždy jednoznačnými závěry. Nejde o subjektivismus autorů: sociální odraz automatizace je v pravém slova smyslu rozporný, i u jedné a téže kategorie lze pozorovat protichůdný pohyb v různých fázích vývoje (jinak např. při zavádění automatizace, jinak v době již automatizovaných výrobních procesů).

Jak je zřejmé, automatizace zásadně ruší nutnost obsluhy stroje a již tím i polokvalifikovanou práci u stroje. To je ovšem vážný závěr pro sociologa práce: projevuje se totiž silná mobilita zejména u zaučených dělníků. V r. 1940 v Americe prošlo plných 67,4 % dělníků zkoumaného vzorku v 18 podnicích přípravou v délce nejvýše 1 týdne. Toto rychlé zaučení — často jen k jednomu velmi specializovanému pohybu — je výrazným důkazem zrušení univerzalizmu někdejšího řemeslného dělníka se všemi konsekvencemi z toho vyplývajících právě v souvislosti s mobilitou.

„Jestliže v období řemesla bylo těžiště účasti člověka ve výrobě v podstatě ve fázi výkonné a v období mechanizace se přesunulo do fáze řídicí, přesunuje se při automatizaci ještě dále, do fáze kontrolní.“ (Str. 78.)

Automatizace tedy vyžaduje vyšší a univerzálnější kvalifikaci. Takovou již mají vyučení dělníci. Tato kategorie se zaváděním automatizace prudce roste (seřizovači, opraváři), avšak postupným poznáváním a zvládnutím technologických procesů přebírá řadu i jejich funkci technika sama (např. použití materiálů s životností až 100 let prakticky vylučuje nutnost oprav apod.). Avšak nejen proto se tato kategorie pracovníků redukuje v procesu automatizace: je tomu tak i z druhé strany, totiž proto, že údržba stále složitější techniky vyžaduje i stále vyšší kvalifikace — technické a inženýrského vzdělání.

Pracovníci s vysokoškolským a úplným středoškolským vzděláním — tito budou stále výrazněji tvořit jádro souhrnného dělníka společnosti. Jestliže se těžiště výroby v procesu vědeckotechnické revoluce přesunuje do oblasti vývoje, výzkumu a přípravy výroby, je zřejmé, že v sociální rovině to zákonitě vede k růstu kategorie vědeckých pracovníků. Avšak nejen počet vědeckých pracovníků, i sám charakter vědecké práce se bude měnit: jak týmovost, tak vysoký stupeň technického vybavení budou výraznými rysy této práce. Prof. Weizel např. uvedl, že zařízení laboratoře Faradaye by stálo asi 100 DM. Ve 30. letech již kolem 300 tisíc DM. A současné laboratoře fyzikálního výzkumného ústavu stojí minimálně 5 milionů DM.

Vidíme tedy, že přes časové protipohyby zásadní trend vědeckotechnické revoluce, pokud jde o jeho odraz ve struktuře souhrnného dělníka, spočívá v růstu nároků na kolektivní i individuální znalosti, tedy i na rozsah a délku kvalifikace. Dále že za typického pracovníka období rozvinuté automatizace je správné považovat pracovníka s vysokoškolským vzděláním, a to s dodatečně univer-

zálním, aby mohl přecházet k různým druhům činnosti. Pracovníci s nižším typem kvalifikace budou zřejmě jen ve stadiu přípravy na své definitivní zařazení do produkčního a sociálního procesu. Takto postupně povedou procesy vědeckotechnické revoluce v našich výrobních vztazích k zrušení hierarchizace souhrnného dělníka (vymizení kategorií nequalifikovaných, zaučených a posléze i vyučených). Dolní hranici se stane úplné středoškolské vzdělání.

Nebude uvedená tendence k univerzalizmu při přípravě pracovníků pro potřeby zítřka v rozporu s nesporně progresivními tendencemi specializace výroby? Tyto procesy nejsou totožné: automatizace právě vytváří možnosti, aby práce člověka byla v jistém smyslu vrcholová, řídicí, a tedy natolik obecná, že bude možný přechod na různá odvětví výroby: principy činnosti automatické soustavy se nebudou podstatně lišit jednou při výrobě spotřebního zboží, podruhé součástí složitých strojů, potřetí v chemické výrobě.

Sociologicky neméně zajímavé jsou i úvahy o kategorii technicko-administrativních pracovníků. Naše časté úvahy o jejich nadměrném počtu, rychlém růstu, o metodách řešení „administrativy“ atd. navozují někdy atmosféru, jakoby šlo o jev převážně vyplývající ze subjektivistických zájmů, individuálních či skupinových snah, o jiné než ekonomicky a politicky správné řešení. Věc má však svou objektivní bázi a je také skutečně celosvětovým problémem. Problémem proto, že nesporně rostoucí nároky na kontrolu, řízení, evidenci, organizaci práce atd. při zavádění automatizace vyvolávají obecný růst počtu technicko-administrativních pracovníků, středních manažerů, organizátorů. Zároveň však dochází k protipohybu ve vytváření mimořádně výkonných strojů. Některé z nich nahrazují práci i osmi set lidí. Prof. Eli Ginzberg z Kolumbijské university např. klade otázku, zda tito pracovníci, o něž není

Celkový počet studentů vysokých škol připadajících na 10 000 obyvatel, 1880–1960

	1880*	1900*	1930*	1950*	1960*
ČSSR	4	6	22	35	67
SSSR		8	19	65	113
Austrálie		4	15	40	85
Belgie		8	13	17	57
Francie		7	15		51
Holandsko		6	15	29	96
Itálie	4	9	11	31	42
Japonsko			25	29	77
Kanada		13	33	48	64
Švédsko	6	5	13	16	44
USA	23	31	89	176	190
Rozpětí	4–23	4–31	11–89	16–176	42–190
Průměr	9,2	9,7	24,5	48,6	80,5

* nebo nejbližší rok, pro který jsou statistická data k dispozici.

Prameny: pro SSSR — *Vysšeje obrazovanije v SSSR*, 1961, pro rok 1960 — *Basic Facts and Figures*, 1961, *Annuaire international de l'éducation*, 1963 a statistické ročenky.

dost zájmu „po skončení projektu“, by neměli být více předmětem péče v rámci „human relations“. V našich výrobních vztazích je nutno předně vidět zákonitost tohoto růstu a řešit jej stále více přesunem celé řady administrativních prací na již existující techniku.

V závěrečné kapitole se autor zabývá aplikací svých teoretických úvah na naše poměry a dotýká se i některých souvislostí s obecným vzděláním a systémem školství u nás.

V této části práce si povšimneme nejdříve tabulky, uvedené na str. 464.

Z tabulky je zřejmý jednak poměr naší země k jiným průmyslově vyspělým zemím, rovněž však skutečnost absolutního růstu počtů i tempa vzdělání v těchto zemích. Z hlediska vědeckotechnické revoluce je významné, že u nás již v r. 1963 tvořili inženýrsko-techničtí pracovníci 12,4 % celkového počtu zaměstnaných v průmyslu. Autor propočítává, že do r. 1980 by se tento podíl měl zvýšit asi na 25 %. V tomtéž roce by podíl vysokoškoláků mezi inženýrsko-technickými pracovníky měl činit asi 25 %, 75 % pak by byli absolventi středních škol.

V r. 1963 na jednoho inženýra u nás připadalo 10 inženýrsko-technických pracovníků s kvalifikací nižší. V r. 1980 by tento poměr měl činit 1 : 3.

Zajímavý je tzv. ukazatel „relativního rozsahu vědy“, který autor konstruuje ve své práci na str. 297. Chápe jej jako relací poměru pracovníků výzkumu a vývoje na 100 pracovníků v průmyslu. A tu se ukazuje, že od r. 1954, kdy činil 2,7, se tento ukazatel do r. 1960 zvýšil. Avšak v současných letech je zde tentýž údaj — 3,7. Ukazatel se nezvýšil. V SSSR činí v r. 1960 7,9, v USA — asi 5,1. Lze soudit, že by v našich zemích v r. 1980 měl činit asi 15–20.

Rovněž podíl vysokoškoláků v celkovém počtu výzkumných pracovníků není příznivý z hlediska mezinárodního srovnání: činí 19 %, zatímco ve Velké Británii 23 %, v SSSR 31 % a v USA 36 %.

U nás v uvažované perspektivě do r. 1980 by měl činit 35–40 %.

Podíl vědeckých pracovníků na 100 zaměstnanců v průmyslu činí u nás nyní 0,12. Do roku 1980 je potřebné zvýšení na 10 %, a přepokládá se zvýšení celkové úrovně vzdělání na středoškolské.

K Auerhanově práci může čtenář vyslovit přirozeně i různé výhrady a kritické poznámky. Tak např., zda byl nutný tak rozsáhlý, mnoho desítek stran zabírající empirický materiál ve středních kapitolách — i když tištěný nesmělým písmem. Zda jeho metodická hodnota oprávnila jeho publikaci v celku, a ne jen závěrečné rozborly. Jinde se zas některé teze opakují (viz str. 229). Zdá se však, že kritické výtky sotva budou moci být podstatné. Bylo by ostatně zas možno vzpomenout i řady dalších kladů — zde třeba šíře uváděné literatury, jejíž novost za-

ručuje moderní informovanost o tak rychle se měnící, rozvíjející realitě.

Ať však budou poznámky dále posuzovat ty či ony stránky Auerhanovy nové práce, nesporně lze říci, že ve svém celku je věcným přínosem pro řadu společenských disciplín.

Jaroslav Kohout

Úvod do demografie

Druhý svazek Sociologické knihovny¹ je první naší původní prací, podávající nástin marxistické demografie. Ve své komplexnosti je tento učební text snad vůbec prvním pokusem o tvůrčí marxistickou interpretaci populačního vývoje a především jeho zákonitostí, který byl vydán v socialistických zemích a který snese ve svém pojetí přísné měřítko současného hodnocení. Již název je velmi výstižný — není to dosud učebnice v pravém slova smyslu, protože mnoho otázek naznačených autorem není zatím dostatečně vyřešeno, avšak ve své koncepci je dílem, ze kterého bude muset každá další práce nutně vycházet.

Na rozdíl od všech dosavadních učebnic demografie neobsahuje *Úvod* metodickou část z demografické statistiky, na kterou se jen odvolává, avšak jako nutnou součást výkladu přináší mnohá základní demografická data potřebná pro pochopení složité problematiky populačního vývoje. Zvláště pro sociologickou teorii i praxi bude mít *Úvod* velký význam svým nástinným problémem a podnětů i výkladem pojmů, jejichž pochopení je nutné pro studium všech společenských věd.

Systematicky zpracovaný úvod je rozdělen do sedmi kapitol. Svůj výklad začíná autor vymezením předmětu demografie, charakteristikou jejích metod a určením vztahu k ostatním společenským vědám. Hlavním předmětem studia demografie je podle autora reprodukce obyvatelstva, která znamená pro ostatní společenské vědy jen okrajovou otázku.

Po objasnění biologické a společenské stránky lidské reprodukce přistupuje autor k nejdůležitější části, k analýze reprodukční základny a analýze populačních procesů. O tyto dvě kapitoly se opírá celá práce. Výklad o jednotlivých populačních procesech je doplňován řadou podrobných dat, podávajících základní informace o populačním vývoji v ČSSR. Pro sociology je zde zvláště důležitá část o struktuře obyvatelstva (věkové a sociální složení, složení podle povolání, vzdělání, národnosti), jejíž znalost a především jasnost pojmů a dat jsou nezbytné pro studium změn v naší společnosti. Významný je také výklad některých demografických kategorií, jako jsou rodina nebo domácnost.

Analýza populačních procesů je věnována základním stránkám rozboru nejdůležitějších

¹ Vladimír Srb: *Úvod do demografie* — Nakladatelství politické literatury 1965